

„УКРАЇНСЬКА ШКОЛА“

під редакцією С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги  
і С. Черкасенка.

---

**Гр. Гетьманець**

(Гр. Сьогобочний)

**НАШІ ПЕРШІ НАРОДОЛЮБЦІ  
І ПИСЬМЕННИКИ - ПОЕТИ**

Доленга - Ходаковський, Цертелєв, Максимович, Срезнев-  
ський, Бодянський, Метлинський, Артемовський - Гулак,  
Боровиковський та інші).

---

Видавниче т-во „ДЗВІН“.



000000149146

Бібліотека Київського університету ім. Б. Грінченка

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

„УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА“

під редакцією С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги  
і С. Черкасенка.

---

**Гр. Гетьманець**

(Гр. Сьогобочний)

**НАШІ ПЕРШІ НАРОДОЛЮБЦІ  
І ПИСЬМЕННИКИ - ПОЕТИ**

Доленга - Ходаковський, Цертелєв, Максимович, Срезнев-  
ський, Бодянський, Метлинський, Артемовський - Гулак,  
Боровиковський та інші).

Видавниче т-во „ДЗВІН“



Біографічна Бібліотека

46047

65

КИЇВ,  
Друкарня б. 1-ї Київської Друк. Спідки. Трьохсвятит., 5.  
1918.

## Вступне слово.

Мово рідна, слово рідне!  
Хто вас забуває,  
Той у грудях не серденько,  
А лиш камінь має.

Так сказав колись наш український письменник Сидір Воробкевич. Так сказав він про тих людей, що не панують рідного слова, рідної мови.

Немає на світі нічого дорожчого, нічого ціннішого, як тая мова рідна, рідний язик. Мова—се наш скарб дорогий, що його дала нам Матір—Природа, Ми повинні обороняти сей скарб всіма силами, коли хто наважиться відняти у нас його, коли хто вимагатиме, щоб ми покинули свою мову та засвоїли собі якусь иншу, хоч би найближчу до нашої.

Чим же сей скарб такий дорогий нам?—А тим дорогий він, що ніякою иншою мовою—ні московською (руською), ні польською неможна так виложити до ладу своїх думок, своїх почувань, як мовою рідною. Ніяка наука не може так добре і легко датися людині, як тільки та наука, що викладається рідним словом, рідною мовою.

Тільки тоді людина робиться добре видною, добре освіченою та розвиненою, коли тую науку змалечку викладають дитині рідним словом.

Так говорять найбільші вчителі всього світу; так говорить людський досвід. Німеччина, Франція та інші західні держави тільки тому такі освічені та, як кажуть, — культурні, що там людина по школах од нижчої до найвищої вчиться на своїй рідній мові. Так само поляки, чехи та інші слов'яне стали освіченішими за нас та культурнішими тільки тому, що почали вчитися та розуму набиратися з рідних книжок.

Рідна мова — велике діло. Се добре розуміють правителі таких держав, де треба держати народ в темноті. Такі держави ніколи не дозволяють, щоб народ набірався розуму по школах на рідній мові.

Так робила колишня російська держава з підбитими під себе народами. Так робила ся держава й з нами, українцями, та й з іншими народами, які російські царі під себе підгорнули. Російським (московським) царям треба було, щоб народ був темний. Московські царі, се-ж найбільші поміщики, а кожному поміщикові треба дешевого робітника. А дешевим робітником може бути тільки темна затуркана людина. Освічені люди будуть і правів собі добиватися, а вже темні — то ні.

Се добре розуміли московські царі та поміщики, з якими ті царі накладали. От через се всі народи, що входили в склад російської держави, не мали права заводити рідні школи. Всі — і грузини, і вірмени, і молдаване, і татари, і литовці, і латиші, і білорусини та й ми, українці, — всі повинні були вчитися в школі московській, чужій, не рідній.

Що до нас, українців, то москалі з своїми царями та поміщиками мали на думці ще й іншу мету, коли забороняли нам вчитися, набиратися розуму своєю мовою. Москалі мали на думці поробити з нас московську покруч. Хотіли, щоб від нашої мови й сліду не зосталося. Тому вони не

то школи нам забороняли заводити, а й книжок по-нашому писаних не дозволяли друкувати і за українську книжку людей карали.

Інші народи, як от чехи, болгари, поляки раніш за нас зрозуміли вагу рідного слова, рідної мови. Вони раніш, як ми, добилися того, що увесь народ—чи то пан освічений болгарин, чи мужик простий,—всі балакають одною мовою болгарською. Так само й чехи—і пани і селяне, говорять і дітей своїх по школах навчають мовою чеською.

А ще недавно було так, що болгарською мовою говорили сами за себе селяне, а вже пани, то балакали й по школах вчилися по-турецькому. Се було тоді, коли болгарської держави ще не було і над болгарами панували турки.

Так само й чехи: все чеське панство, всі освічені люди розмовляли по-німецькому, а чеську мову можна було почути хіба тільки на селі. А коли якийсь чех прийде до города, то вже й собі намагається виламувати язик на німецьке, точнісінько так, як наші люди, що коли хто прибуде до гброда, то вже й намагається балакати, наламувати собі язика на московський кштат, бо чує, що у гброді не так говорять, як у селі.

Було таке колись, років 50 тому і в чехів та минулося. В ті часи, у найбільшому місті чехів Празі, рідко було почуєш чеську мову, так як у нашому Києві, Харькові або Одесі рідко почуєш мову нашу, українську. 50 год тому все панство, всі освічені люди у Празі тій говорили по-німецькому, а тільки селяне, що на базарь приїздили, балакали рідною мовою чеською. Тепер так одмінилося життя в Празі, що вже німецьку мову рідко почуєш: вся людність—і пани освічені і прості люди—всі говорять тільки по-чеському.

Таке буде колись і з нашим Київом та ин-

шійми великими містами. Коли наші діти вчитимуться по школах на рідній мові, то через 20—30 літ московщина щезне з наших рідних городів і лунатиме тут наша мова, українська. Так воно й повинно бути, бо тії городи, великі й малі, стоять на нашій землі, українській, а не московській.

Поодинокі освічені люди наші давно, ще перед сотнею літ, зрозуміли вагу рідної мови для нашого народу. Де-хто з тих людей, хоч може й не розумом, так серцем своїм почули, що нашому народові загибель грозить, коли в нього *не стане язика*, коли народ покине, забуде рідну мову. Адже тоді народ наш став-би калікою духовим, отим гидким покручем, що своє рідне забув, а чужого не засвоїв. Бо засвоїти добре чужу мову й неможливо цілому багатоміліоновому народові.

Перед сотнею літ наші пани та освічені люди покинули рідну мову та пристали до московської; тоді нашою мовою балакав сам за себе мужик-селянин. Тільки по селах тоді збереглася ще наша давня як світ, співуча, дзвінка мова, наше рідне слово.

От і звайшлися поодинокі люди освічені, що заходилися рятувати нашу мову, бо зрозуміли, що то скарб дорогий, самою Природою людям даний.

Тії люди, народні прихильники, побачили, що треба зберегти нашу мову хоч у книжках, поки настануть кращі часи, коли тою могою можна стане і всяку науку народові давати.

Щоб зробити таку велику важну роботу, що їй не оцінити, треба було йти на село та прислухатися до народної говірки. Треба записувати старовинні народні пісні, що співалися тоді ще по селах; записувати перекази про минуле від старих людей, що тямили ще нашу старовину; записувати приказки, приповідки, колядки, щедрівки,



веснянки то-що. Бо тут найкраще збереглася наша мова, наші слова.

От тії поодинокі люди, що добра бажали народові та рідному краю, й зачали се робити. Інші знов, маючи від природи талан, сами почали писати по-нашому всякі твори—вірші, оповідання то-що. Про таких наших письменників старих, як Котляревської та Квітка, що склали гарні твори по-нашому писані, є вже книжечки. Там розказано, хто вони були родом, коли й як жили та що робили за життя.

Тут розказуватимем про інших наших народолюбів тих часів; де-хто з них мав менший хист письменницький, ніж, скажемо, Котляревський чи Квітка, але любов до свого рідного, любов до простого народу була не менша, як і в тих, яким Матір-Природа дала більший хист чи талан. Інші знов і зовсім не мали письменницького талану, але з великої любови до рідного краю та до народу прислужилися їм чимсь иншим—отим записуванням у книжки народної говірки, щоб потім по тих книжках освічені люди навчалися говорити одною мовою з народом, відкинувши геть московську мову, щоб освічені люди, ота інтелігенція, верталася до свого рідного, забутого через утиски та всякі заборони московської держави. Сі люди, що сами йшли до народу, зближались з ним, придивлялися до його життя та побуту, що записували від людей пісні, згадки про наше минуле то-що, не менше прислужилися нашій нації, як ті, що сами склали вірші, пісні чи які там інші твори.

Маємо на думці згадати тут „незлим тихим словом“ отих перших наших працівників на ниві нашого письменства. Передніше згадаємо де-кого з отих записувачів народного життя та нашого побуту, що покладали підвалини новому українсько-

му письменству. А далі перейдемо до тих наших письменників старшого покоління, що кинули по цеглині на будову того письменства,—до тих ораторів нашої письменської ниви, що сами писали гарні твори нашою мовою.

Годиться й треба нам знати про сих наших перших народолюбців, бо тільки через них наше письменство розквітло тепер буйним цвітом і розвивається далі на славу й щастя українського народу, визволеного тепер з московської неволі та насильства.

## Перші дослідники народного життя.

Першим, що прихилився щиро до народу і став пізнавати його життя, був *Зорян Доленга Ходаковський*. Він народився в році 1784-му, а помер року 1825-го. Ходаковський був родом поляк, а полюбив так наш народ, що дай Боже, щоб родовиті українці так любили. Ходаковському першому прийшло на думку заходитися коло збирання та записування тих пісень, що співалися в ті часи по наших селах. Поклавши собі таку роботу в думках, Ходаковський убрався в просту одежу та й пустився в мандри. Він переходив з одного села до другого, знайомився з людьми, придивлявся до їхнього життя. Чи де вечериці, чи так „вулиця“ збереться,—вже й Ходаковський там. Молодь співає пісень, а він собі записує пильненько слова пісні на папір.

Деся там у когось весілля, чи хрестини, вже Ходаковський і туди завітав та все своє робить, все записує, що йому треба. Отак сходяв він мало не всю Україну й позаписував дуже багато народних пісень. Покручене тоді вже на московський

копил панство українське сміялося з Ходаковського, взивало його чудаком та невігласом, а його заходи—дурницею, та Ходаковський не вважав на те, а робив своє діло. По його смерті зостався щоденник, в якому він пише таке: „Єсть іще на землі щастя—тинятись поміж народом, жити поетичним життям селянства. Який-же я щасливий у своїй свитині, з моєю вбогою стравою, коли мені оповідають люди згадки свої й бажання! Серед народу живе чеснота, серед народу живе поезія. Зле-ж серце має той, хто не кохав народу всією силою братерської любови“.

Отак висловлюється Ходаковський у своєму щоденнику. Чи-ж дивно, що тодішнє панство вважало його за чудака? Адже тоді був такий час, що освічені люди та всяке панство вважало мужика за худобу, поріжнилося з людьми і мовою, й звичаями, і всім життям. Тож така людина, що хилилася до народу, була для того панства тільки „чудаком“.

Слідом за Ходаковським об'явився на Україні другий збірач старовинних українських пісень—*Микола Цертелєв* на прізвіще, та ще й князь з роду. Ходаковському не судилося побачити надрукованими свої збірки. Не надруковано їх може тому, що для сього треба великих грошей, а у Ходаковського їх мабуть не було. Микола-ж Цертелєв надрукував те, що поназбирав, і се була тоді перша книжка—збірниця народних пісень.

Цертелєв трохи инакше дивився на свої заходи коло збирання пісень, як Ходаковський. Сей, тоб-то Ходаковський, не тільки серцем відчував красу нашої мови і мав з того втіху, він ще був переконаний, вірив у те, що його праця буде потрібна й корисна. Він вірив, що зібрані ним пісні

придадуться на потомне, коли панство та освічені люди почнуть досліджувати наше народне життя та заходяться коло вивчення нашої мови, почнуть вчитися говорити й писати так, як народ наш говорить.

Інакше ставився до своєї праці Микола Цертелев. Він бачив, що все українське панство, всі освічені люди українського роду зацурали свою рідну мову, що всі вони балакають і пишуть по московському. От Цертелев і міг собі так подумати: кому-ж потрібна і нащо здалася ота моя праця? Для чого я збираю, для чого записую від народу оті пісні? Адже українці освічені по-московському вже балакають, на москалів перевертаються...

Бачучи, як освічені пани українського роду цураються своєї рідної мови та переймають московську, Цертелев і сам набрався тієї думки, що наша мова ось незабаром щезне. Цертелев став далі думати та казати, що се й не мова самостійна, а так собі, якесь застаріле наріччя, проста говірка, до доброї науки негодяща.

Надрукувавши у своєму збірнику з десятка старовинних дум та пісень, Цертелев вважав, що се вже рештки того, що народ поскладав; що тепер настав уже час нашим людям московитися, забувати своє старе рідне та переймати московське.

Микола Цертелев помер року 1869-го. Отже він дожив до того часу, коли на власні очі побачив, що тяжко помилився у своїх думках. Він переконався, що наша мова не щезла, а що ни далі, то все розвивається і в письменстві і в житті. А та невеличка збірка пісень, що назбирав Цертелев, придалася серед збірок інших людей і була корисна нашій змосковленій інтелігенції та освіченим людям при вивченні народного життя та рідної мови нашої.

Те-ж саме, що робили Ходаковський та Цертелєв, робив і третій їх сучасник *Михайло Максимович*. Народився Максимович на 20 літ пізніше, як Ходаковський, а саме в році 1804-му, а помер у році 1873-му.

Се була щира переконана українська людина, з великою любовію до нашого народу. Він хотів щиро послужити народові своєю працею й зробив дуже багато корисного для української науки, для історії нашого народу. Максимович не тільки збирав українські пісні, записував слова, він записував також і голос пісень, як вони співаються. Тим він показав незнаючим людям, яка то краса та принада в наших піснях старовинних.



М. Максимович.

Та опріч праці над піснями Максимович багато працював і над нашою минувиною, над українською історією. Своїми дослідями він довів нашу окремішність від москалів. Максимович був людиною дуже освіченою, з великим розумом і тому його було настановлено ректором (начальником) киевського університету. Тут він дуже багато працював в тій комісії, що розбирала старовинні акти (документи). Через увесь час нашої злуки з Московщиною, москалі та де-які їхні вчені все торочили, що з самого початку наша земля, наш край був заселений москалями; що перед тисяччю років москалі, мовляв, пішли звідси на північ, а сюди ніби то прийшли українці („малоросси“). З тих давніх часів, за тисячу літ перед нами, збереглася у літописі одна пісня, що зветься

„Слово о полку Ігоревім“. От москалі, на підставі сієї пісні, й торочили все, що наша Україна в ту давнину була ніби їхнім краєм, що й сю пісню зложив тут їхній народ московський. А пісню тую зложено такою мовою, що проста, звичайна собі людина, не може розібратися, який народ її зложив—чи московський, чи наш український, бо зложено її не такою мовою, як люди балакають тепер, а дуже мішаною, з силою церковно-слов'янських та інших слів. Треба голови з великим розумом та сильною наукою, щоб дати раду тій пісні й довести, якої народности людина тую пісню скомпонувала. Москалям байдуже додлубуватись правди, особливо, коли вони загарбали вже чужий край! От вони й стояли на тому, що „Слово о полку Ігоревім“ зложив москаль, а з сього виходить, що тут жили в давнину москалі; а тут знову виходить, що українська земля, то се їхня сторона. Москалям, звісно, можна було сього й не доводити, бо й так вони силою та івалтом загарбали нашу землю. Так ні, їм хотілося підвести сюди ще й законні ніби підстави. Москалям та отим де-яким ученим їхнім хотілося показати, що вони справедливо вважають Україну за свій одвічний московський край.

От Максимович і заходився виводити московські брехні на свіжу воду. Максимович почав вибивати ґрунт з-під московських ніг, маючи на думці дати одсіч загребушим рукам московським хоч у науці.

Справився з сим ділом Максимович дуже добре. Він, як на долоні, виложив отим де-яким ученим москалям, що їм до того літописного документа, до тієї пісні „Слово о полку Ігоревім“ заськи! Дослідками над окремими словами та виразами Максимович довів, що тая пісня єсть українського коріння, а не московського. А сим

він довів, що й перед тисячею літ наша земля, наша Україна була заселена нашим таки, а не московським народом.

Та того ще не досить. Максимович довгими дослідями та упертою працею знайшов ще й зв'язок між тим „Словом о полку Ігоревім“ та нашими народними думами, дарма що ті думи народ складав далеко пізніше (за 700—800 літ після появи „Слова о полку Ігоревім“).

Отак Максимович вернув Україні, вернув нам старе добро наше, оту старовинну пісню про „полк“, що так нахабно загарбали було її „брати“—москалі.

На жаль у своїх поглядах на українське письменство Максимович розминувся з правдою. Він думав, що наше письменство не сягне так далеко, не розвинеться так буйно. Такі вже були тоді часи, що московське письменство йшло все вгору та вгору, а в нас були самі окрушини. Тут Максимович помилився, несила було глянути йому, що буде за 50—60 літ. До того-ж він бачив, як українські освічені люди московляться та йдуть працювати на московському полі—і в письменстві, і в науці, і скрізь.

Звісно, нам тепер треба не жалкувати, а радіти з того, що тут, в сій справі наш великий народолобець Максимович помилився...

Одночасно з Михайлом Максимовичем працював над збиранням народних дум та пісень *Измаїл Срезневський*. Сей народився въ році 1812, а помер року 1880. Срезневський був родом москаль, але, живучи у нас на Україні, він сильно захопився нашою старовиною та дослідями над нею. Збираючи наші пісні та думи, Срезневський

зложив шість книжок тих дум і назвав її збірки „Запорожська Старовина“. Робив се він ще замолу, коли вчився в Харківському університеті. Тоді він сильно стояв за те, що ми, українці, повинні мати своє письменство, повинні відродити нашу мову на письмі, бо наша мова нічим не гірша за інші мови—московську або польську. Ось що він писав в році 1834-му, тоб-то на 23-му році свого віку: „Тепер нема чого доводити, що мова українська, або як її взиває де-хто—малоросійська, єсть язик, а не наріччя московської або польської мови, як се де-хто доводив. Українська мова одна з багатших на слова поміж слов'янськими мовами. По кількості слів та виразів ся мова не поступиться перед богемською (чеською) мовою. Краса сієї мови не менша за польську; вона також мила та хороша, як і сербська мова“.



И. Срезневський

Писав се він звісно по-московському, а ми тільки по нашому переказали тут його думки.

Так ставився до нашої мови та старовини москаль Срезневський поки жив на Україні. Потім він переїхав до Петербурґу на професора університету та й забув те, чим захоплювався замолу. Може так воно й повинно бути, бо-ж Срезневський був родом москаль, а перенісшись до Московщини, мусів дбати там уже про Московщину, а не про Україну. За те-ж, що, живучи у нас, він прихилився був до нашого народу, то за се хай буде честь і слава його пам'яті.

Чужинець Срезневський, перебуваючи в на-



шому краю, не поставився байдуже, бачучи наші скарби. Він залишив де-яку пам'ятку по собі у нас. А скільки було й в наших розумних людей, родовитих українців, що живуть у рідному краю, а про своє рідне, питоме не дбають! Скільки в таких розумних та освічених людей наших, що й тепер ще трутнями живуть на нашій землі, або працюють на користь чужого народу московського! Особливо багато було таких людей в ті давні роки, коли жили й працювали згадані нами тут Ходаковський, Цертелев, Максимович або Срезневський. Такі вже тоді були проклятущі часи, що одні люди освічені захоплювалися „найкращою дворянською роботою“, тоб-то: нічого-неробством, а інші знов ставали наймитами на чужому московському полі, бо там їх чекали й честь, і пошана ще й царська нагорода... За-ради „лакомства нещасного“ наші освічені люди ставали перекінчиками московськими, цураючись свого рідного.

Так, не багато було за тодішніх часів таких українців, що працювали-б, маючи на думці першим чином інтереси свого краю та народу.

---

До таких небагатьох людей приналежав *Осип Бодяньський*, українець з діда-прадіда.

Осип Бодяньський народився в році 1808-му, а помер року 1876-го. Сей п'ятий з тодішніх часів дослідник нашого життя в минулому трохи чи не найбільше зробив корисного для нашого краю. У Бодяньського прокинулася любов до свого рідного ще в молодому віці. Ще молодим юнаком, він набрався національної свідомости й почував себе щирим українцем. Тую любов свою до рідного, до нашої минувшини він доніс до самої могили. Любов та прихильність свою Бодяньський

виявив не словами тільки, а й важними, дорогоцінними ділами. А тії діла його були такі:

Замолоду Бодянський набірав мало не *вісім тисяч* пісень, яких співав в давнину й тоді за часів Бодянського наш народ на всьому великому обшарі України. Він цікавився не тільки тими



О. Бодянський.

піснями, що поскладав український народ тут, на Україні, Бодянський надавав великої ваги й тим пісням, що позбірано було серед нашого народу в Галичині. В Галицькій Україні, що під Австро-Угорською державою, живе багато наших земляків українців, бо тож наша така земля, українська. Там так само обявилися щирі народолобці

і теж записували народні пісні. Одним з таких записувачів був тоді в Галичині Яків Головацький, і от Бодянський видрукував усе те, що набірав той Головацький; з того вийшла величезна книжка—збірниця, а назвав її Бодянський: „Народні пісні Галицької та Угорської Русі“.

Бодянський дуже високо оцінював українську народну пісню. Він казав, що таких гарних пісень немає в усій Слов'янщині—ні у поляків, ні у чехів, ні у болгар, ні у сербів, ні у словінців та словаків, ні у хорватів, ні у москалів. І сюю думку підтвердили пізніші вчені та дослідники нашої народної творчости.

Опріч пісень, дуже багато ще працював Бодянський над історичними літописними документами нашого краю та друкував по московських виданнях, бо за тих лютих часів для нашого життя

українських часописів та видань ще не було. Тих старовинних літописів наших та всяких документів про наше життя та побут в давні-давні роки Бодяньський надрукував за своє життя аж сто книжок (томів).

По-за сією дуже коштовною працею, Бодяньський надрукував ще книжку „Наські українські казки“. Крім того, Матір-Природа обдарувала Бодяньського хистом:—він сам умів складати вірші та пісні. Він і сього талану свого не занехаяв: писав вірші та друкував їх у московських часописах під прибраним ім'ям (псевдонимом) Бода-Варвинець. Свої праці підписував Бодяньський ще й такими прибраними ним прізвіщами: Запорожець Ісько Материнка та Мастак.

Велику послугу зробив Бодяньський рідному кравві та письменству, дуже велику. Тієї послуги його ні зважити, ні оцінити, як на ті далекі часи нашого відродження національного.

46094  
До сих перших працюючих народолюбних, до перших, як говориться по вченому—етнографів, принадлежав ще один видатний діяч наш—*Амвросій Метлинський*. Сей також назбирав багато нового матеріалу про наш народний побут у минулому й надрукував у Києві гарну збірку тих матеріалів, назвавши ту збірку „Народні південноруські (українські) пісні“.

Метлинський позначив свій слід у нашому національному відродженні, у нашому новому письменстві, ще й иншим способом. Природа обдарувала його, як і Бодяньського, таланом і він сам складав вірші, був, як-то кажуть, поетом.

Та про сей бік праці Амвросія Метлинського будемо оповідати в слідуєчому розділі цієї книжечки.



## Перші письменники—поети наші.

До кінця XVIII віку, тоб-то до 1798 року, у нас, українців, не було ні одної книжки такої, що була-б написана українською мовою, такою мовою, як сам народ наш говорить. Усі книжки, все письменство наше і вся наука наша по школах викладалися тоді мішаною мовою. Хоч ґрунт тієї мови був наш, народний, та тільки дуже багато було в тій мові всяких інших слів, не українських. Були в тій письменській мові й церковно-слов'янські слова, і латинські, і грецькі і всякі інші. Одно слово, мова була не жива народна, як народ говорить у житті, а мішана, сказати-би, мертва мова тоді панувала в письменстві, а значить, і по школах. Наука такою мовою дуже тяжко давалася людині, не розвивала людину як слід.

Нікому до того часу не приходило ще на думку покинути тую мертво мову та стати на щиро-народний ґрунт, писати книжки та вчити по школах дітей народною мовою, українською, як люди в житті балакають.

Перший, хто протоптав стежку до народної мови нашої, був Іван Петрович Котляревський, родом з Полтави. Про Котляревського ми не будемо тут багато згадувати, про нього в умисне написана ціла книжечка, яку кожна грамотна людина повинна прочитати. Згадаємо тільки, що сей Котляревський перший написав твір свій „Енеїду“ суто-народною українською мовою й тим зажив великої слави. Бо все, про що він оповідає в тому своєму творі, для всякого зрозуміло й ясно, хоч би то був найпростіший чоловік, аби тільки вмів трохи грамоти. Тою своєю „Енеїдою“ та іншими пізнішими творами—„Наталка Полтавка“, „Москаль чарівник“, то-що—Котляревський показав,

яку велику вагу має рідна мова у письменстві, а значить, і в школі.

Ото-ж перша книжка на чистій мові нашого народу появилася в 1798 році, тоб-то 120 год назад, а була то „Енеїда“ Котляревського.

Тою-ж стежкою, що протоптав Котляревський, пішли незабаром і інші освічені люди того часу—почали й собі писати твори та розмовляти у житті мовою народу,—українською мовою. Правда, не гурт було тоді таких освічених людей, бо все тоді панство, вся освічена громада хилилася до мови чужої, московської. Москалі трохи раніш, як ми, покинули мішану мову; у них так само була раніш письменська та шкільна мова мішана, з перевагою московських слів, як у нас з перевагою слів українських. А покинувши ту мішану мову, москалі сильно підняли своє письменство та науку, бо вона вже провадилася на живій мові московського народу. Та тільки-ж тая жива московська мова була для нас чужою. До тієї мови та письменства хилилося тоді тільки українське панство, а через те, кажемо, не гурт було тоді таких людей, щоб заходилися добре розвивати живу мову свого рідного народу в письменстві, бо думали, що нашій мові вже смерть за плечима.

Та не всі так думали. Були одиниці, такі, як от Котляревський, що побачили, яка то мила, яка співуча та хороша та мова, що нею говорить багато мільонів нашого сільського люду. Сі думки їхні ще більше ствердли та усталились, коли вони читали оту силу-силенну зібраних, позаписуваних по селах пісень та дум... Котляревський почав писати по-українському ще тоді, коли ще тих дум та пісень не було записано. Котляревський сам, безпосередно перейняв нашу мову від людей на селі. А що вже пізнішим письменникам, то ті збірки Ходаковського та Максимовича,

що про їх ми згадували на початках, напевне у великій пригоді стали.

До сих перших письменників наших по Котляровському ми тепер і перейдемо.

## I.

З найвизначніших письменників того часу, таких, що писали свої твори віршом, був *Петро Петрович Артемовський-Гулак*. Він народився 16-го січня року 1790-го. Батько його був священником в містечку Городищі на Київщині в Черкаському повіті. Першу освіту здобув Артемовський в домі своїх батьків, а потім вчився в Київській Духовній Академії. Невідомо, чи його не тягло до духовної науки та священницького життя, чи через щось інше, а тільки після того, як сталася пожежа в Духовній Академії року 1811, Артемовський не вертався вже до неї. Де-який час, як згоріла Академія, Артемовський сильно бідував, терпів велику нужду: кілька днів у Києві живився навіть лущинням від кавунів, збираючи його на базарі. Пізніше, трохи не чотири роки вчив дітей в одного польського пана. В році 1817-му, значить на 27-му році свого життя, Артемовському пощастило вступити до Харківського університету. Тут він, не скінчивши ще науки, був призначений учити студентів університету польської мови, а потім іще де-яких наук—географії, історії та статистики. На сьомому році свого побуту в університеті, Артемовський-Гулак став у йому професором. Коли в році 1831-му сталося польське повстання, на Артемовського було зроблено донос цареві Миколі I, що Артемовський ніби стоїть на чолі таємного революційного гуртка,

який хоче повалити ті громадські та політичні порядки, що тоді панували в Московщині та на Україні. Після доносу в Артемовського та ще в двох професорів було зроблено трус: жандарі та поліція шукали, чи немає в них чого такого, що потвердило-б того доноса. Виявилось, що то була обмова, брехня. Занадто був полохливий з себе Артемовський, щоб на таке діло зважитись та ще й бути привідцею в тій справі. Артемовський так напудився сим, що коли царь Микола приїхав незабаром до Харькова, то наказав повезти страхополоха Артемовського до тюрми та показати йому того обмовщика, що вчинив на нього доноса, бо того Юду було вже замкнено за се до в'язниці.



Артемовський-Гулак.

Був ще Артемовський за інспектора в школі, де вчать панських дівчат („Институтъ благородныхъ дѣвиць“ звалась та школа), а потім і ректором Харьківського університету. На сій посаді він пробув від 1841 до 1849 року. В році 1850-му Артемовський вийшов на пенсію. Прожив він ще 16 років і помер 1-го жовтня року 1866-го у Харькові.

Не велику числом спадщину залишив по собі Артемовський-Гулак у нашому письменстві. Але поміж тим, що зосталося по ньому написаного, є дуже цінне й дороге нам, українцям. На сьому нашому письменникові може найкраще відбилися тії невірні та люті для нашого національного життя часи.

Замолоду Артемовський переймався народолюбними думками. Замолоду в одному своєму

творі, який тут буде переказано, Артемовський перший на Україні подав голос проти кріпацтва осоружного. Своїм твором „Пан та собака“ він звертає увагу тодішньої грамотної громади на бідкування кріпаків; ніби кличе освічених людей подумати над гіркою долею нашого селянства.

Таким був Артемовський-Гулак замолоду; тоді він відчував в молодій душі своїй кривду народну. Тоді він виступав проти самоволі панів, і обстоював за тим, щоб народові було дано волю. Артемовський беріг у себе навіть ті різки, якими пани польські покатували були його батька в році 1789-му за підбурювання ніби народу проти панів.

Не той став Артемовський в дозрілому віці та під старість. Де й поділись його молодечі мрії та завзяття. Замолоду він писав:

Чи є-ж в світі мати друга,  
Як та Україна?

А в дозрілому віці Артемовський забув уже тую „матір“. В дозрілому віці він тільки й дбав про те, як би то краще начальству догодити та вислужитися перед ним. Він ніби не помічав, які кривди народові чинить тес начальство і все правительство московське. В дозрілому віці Артемовський став таким, як мало не все тодішнє „малоросійське“ панство було. Тепер уже він дбав тільки про власну кишеню та про власний добробут, а про рідний край, про Україну йому було байдуже, як було байдуже і всьому тодішньому панству.

Тес запобігання начальницької ласки дуже позначилося по де-яких писаннях Артемовського, і ті його твори не мають для нас ніякої ваги. Тії твори Артемовського нам треба відкинути геть, як непотріб і сміття. Мусимо взяти у Артемовського тільки те, що нам дороге й миле, а такого чистого зерна він полишив по собі трохи.



Отже не будемо докоряти небіжчикові за його гріхи. Він був людиною того часу і жив не при таких обставинах життя, як тепер. Адже й за наших часів, ще й тепер таких людей, що тільки й дбають про власний добробут і не клопочуть собі голови громадськими справами,—в хоч греблю ними гати. А що вже казати про ті далекі від нас часи!..

Згадали-ж ми тут про одворотний бік письменської вдачі небіжчика тому, що „в пісні слова не викинеш“...

Звернімся тепер до того цінного, що зоставив по собі небіжчик Гулак-Артемівський.

Найціннішим його твором, як уже було згадано, єсть така ніби сміховинна казка „Пан та собака“.

В сьому ніби жартівливому творі Артемівський розповідає, як дуже гарний собака, що увесь вік добре доглядав панського добра, одного разу ніяк не міг потрапити на пана. Раз трапилось таке: пан програвся в карти і через цілу ніч другого дня не міг заснути: шкода, бачте, було панові програти в карти грошей. А панові здавалося з пересердя та гризоти, що то йому не дає заснути Рябкова гавкотня, бо той пес Рябко

Знай, неборак, ганя то в той, то в сей кутю;

То заирне в курник, то—дейко до свинок,—

Спита: чи всі такі живенькі поросятка?

Индики та качки, курчата й гусенятка?

То звідтіль навпростець

Махає до овець,

До клуни, до стіжків, до стані, до обори;

То знов назад чим-дужч,—щоб часом москалі

(А їх тоді було до хріна на селі),

Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.

Не спить Рябко, та все так гавка, скавучить,

Що, сучий син, коли аж в ухах не лящить!

Все дума: як би то підобриться під пана?

Не знає, сердешний Рябко, що пан лютий,  
бо програвся,

Що грошей вчора він проиндрил шось не трохи;  
Що паню через те всю ніч кусали блохи,  
й вона так само, як і пан, не могла спати вночі.

Аж ось, на зорі, відбувши панщину, подався  
Рябко спати в ожеред.

Коли се счинився галас у дворі: Рябка шу-  
кають:

„Цу цу, Рябко! на-на! сюди Рябка, кликніте.—

„Ось-ось я, батечки!.. чого ви там, скажіте!“—

Озивається Рябко, біжить та дума собі:

Мабуть, сам пан звелів віддати Рябку печене

І що зосталося варене,

За те, що, бач, Рябко всю Божу ніч не спав

Та гавкав на ввесь рот, злодійв одганяв.

Аж воно не те! Пан не виспаний та з пере-  
сердя, що гроші програв, здумав на Рябкові зло  
зігнати. Він звелів бідного пса канчуками від-  
шмагати.

От коли Рябка одлупцювали слуги при па-  
нові та пустили, Рябко й питає, обливаючись  
сльзьми:

— Чим, люди добрі, так отсе я провинився?

За що-ж глузуйте?—сказав наш неборак,—

За що-ж знущаетесь ви надо мною так?

„За те,—сказав один Рябкові з наймитів,—

Щоб не колошкав ти вночі своїх панів“;

„—отсе тебе за те

По жижках, бра' Рябко, так гарно пошмагали,

Що пан із панею сю цілу ніч не спали,

— Чи винен я сьому? чи ти Явтух, здурів?“—!

„Гай, гай!“—сказав Явтух,—Рябко, ти знавіснів.

Ти винен, бра' Рябко, що нічю розбрехався:

Ти-ж знав, що вчора наш у карти пан програвся!

Вичитавши Рябкові ще де-яку науку, Явтух  
наприкінці й каже йому:

А бач, Рябко, а бач! не гавкай, не ганяйсь;

Ляж, хирний, та й мовчи, із паном не рівняйсь!..

Чого брехать? нехай наш пан здоровий буде—

Він сам і без собак сю панщину одбуде“.

От і послухав Рябко поради Явтуха та й завалився на цілий день і цілу ніч спати. Аж тут біда: москалі з комори добро покрали, вовк ягнят порізав, тхір курчат подушив... Виходить, треба знов Рябка бити: чому не глядів, чому не гавкав!

І знову били сердешного пса. Хотів спитати Рябко—защо побили, та й не міг:

„Постій!—сказав Явтух Рябкові,—не турбуйся, Я правду всю скажу: ото Рябко шануйся, Добра своїх панів, як ока, стережи, Зараня спать не квапсь, в солому не біжи, Злодіїв одганяй та гавкай на звірюку, Не гавкав ти, Рябко,—за те-ж ми, бач; в науку,

Із ласки, з милости панів,

Вліпили сотеньок із п'ять тобі квів.

— Чорти-б убив твого, Явтух, з панами батька

І дядину, і дялька

За ласку їх!—сказав Рябко тут наодріз—

— Нехай їм служить більш рябий в болоді біс!

Той дурень, хто дурним іде панам служити.

А більший дурень—хто їм дума догодити!

Сюю казку сміховинну написано Гулаком-Артемівським в році 1818-му. Виходить, що в сьому 1918-му році сповнилось їй як-раз сто років. А як вона залюбки читається ще й тепер, хоч тісі ледачої панщини давно вже немає на Україні. А як же то зачитувалися нею грамотні люди тоді, коли пани коверзували та знущалися над кріпаками, як хотіли.

Що казку сюю Артемівський написав проти кріпацтва, як протест, то про се він натякає ось яким способом. В той час друкувався в Харькові часопис московською мовою, а де-що містилося в ній і по-українському. Звався той часопис „Українській Вѣстникъ“, а редактором в ній був наш славний письменник Грицько Квітка-Основ'яненко. От Артемівський і послав до нього свій твір „Пан та собака“, а при ньому подав ще й „Супліку“—прохання до Основ'яненка, щоб він пустив сей

твір до своєї „хати“, тоб-то до „Українського Вѣстника“. Пишучи тую „Супліку“, Артемовський і каже:

А доки-ж буде нас зле панство зневажати?

Пусти нас, батечку, до хати!

Пусти, та й склич сюди тих нависних панів,

Що воду із своїх виварюють Рябків;

Звели на струп Рябка їм підбіл прикладати,

Адже-ж то і над усом повинно жалість мати.

Пусти нас, батечку, до хати!

Воно, звісно, сказано ніби—на здогад буряків, дуже обережно, але на ті часи, коли на цілу Україну голоса ніхто не підіймав проти панської самоволі та зажерливості, на ті часи і те, що сказав Артемовський у своєму творі, велике значіння мало. Пан тоді для селянина-кріпака був царь і бог! Пан, що хотів, те з кріпаком і робив. Точнінсько так, як і з собакою Рябком.

Опріч таких казок, писав Артемовський ще „приказки“ та „байки“ та всякі „побрехеньки“, а отсе подаємо тут один хороший вірш, що написав його Артемовський, наслідуючи великого німецького письменника Гете. Зветься сей вірш:

### Р и б а л к а.

Вода шумить, вода гуля!..

На березі рибалка молоденький

На поплавень глядить і примовля:

Довіться, рибочки, великі і маленькі!

Що рибка смик, то серце твоє!

Серденько щось рибалочці віщує:

Чи то тугу, чи то переполох.

Чи то кохавнячко? Не зна він, а сумує.

Сумує він,—аж ось реве,

Аж ось гуде!—і хвиля утікає...

Аж гульк!.. з води дівчинонька пливе,

І косу счісує, і брівками моргає..

Вона морга, вона й співа:  
Гей! гей! не надь, рибалко молоденький,  
На зрадний гак ні щуки, ні лина!  
На що ти нівечиш мій рід і плід любенький?

Коли-б ти знав, як рибалкам  
У морі жить із рибками гарненько,  
Ти-б сам пірнув на дно к линам  
І парубоцьке оддав би нам серденько!

Ти-ж бачив сам,—не скажеш: ні,—  
Як сонечко і місяць червоненький  
Хлюпошуться у нас в воді на дні  
І із води на світ виходять веселенькі!

Ти-ж бачив сам, як в темну ніч  
Влищать у нас зіроньки під водою,—  
Ходи-ж до нас, покинь ти удку прич.:  
Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!

Ось глянь сюди!.. чи се-ж вода?..  
Се дзеркало: глянь на свою уроду!..  
Ой, я не з тим плила сюда,  
Щоб намовлять на парубка незгоду!..  
Вода шумить!.. Вода гуде!..  
І ніженьки по кісточки займає..  
Рибалка встав, рибалка йде,  
То спиниться, то ві'ять все глибшенько пірнає!..

Вона ж морга, вона й співа..  
Гульк!.. приснули на синім морі скалки..  
Рибалка хлюп! За ним шубовість вона!..  
І більше вже ніхто не бачили рибалки!..

Артемовському-Гулакові дала природа великий дар—складати вірші. Він на-прочуд добре знав нашу мову і народне життя і міг би появити мирові багато хороших творів. Та не судилося тому статися: громадський лад та державно-політичне життя тодішніх часів на Україні знівечили сю людину і ми маємо тепер тільки де-які округини з того, що міг би зробити Артемовський-Гулак за інших, кращих обставин державного та громадського ладу.

Мусимо й на тому здобрити! та бути вдячними пам'яті письменника й за те добре, що він спромігся дати нам.

Помер Артемовський-Гулак 1-го жовтня року 1866-го.

## II.

Не гуто в ті часи лукава доля обдаровувала наше молоде письменство талановитими людьми. Більше десяти років поминуло з того часу, як озвався Артемовський-Гулак та поки появився на нашій письменницькій ниві другий поет (а після Котляревського—третій) *Левко Боровиковський*. Більше десяти років грамотні люди задовольняли свою потребу в читанні нашого слова тільки Котляревським, Артемовським та ще Квіткою. Могли ще читати прихильники свого рідного слова де-що з того, що назбирали по-між народом оті народолюбці Ходаковський, Максимович то-що, та тільки й з того, що вони зібрали, мало що було тоді надруковане.

Боровиковський побачив світ року 1804-го в м. Хоролі, на Полтавщині. Вищу освіту він здобув у Харківському університеті. Коли скінчив науку, став учителювати по-гімназіях—спершу в Курську, а пізніш у Полтаві.

Уперше почав друкувати Боровиковський свої писання в році 1829-му у моськовському місячнику, що звався „Вістникъ Европы.“

Почав писати по-українському Боровиковський не тільки через те, що в нього була духовна потреба промовляти з книжок до людей рідним словом; не тільки через те, що він дуже любив рідне слово, ні,—йому хотілося ще збити ту облудну думку, що наша мова здатна тільки до лайки або до розмови сією мовою тільки на селі з мужи-

ками. З такою думкою Боровиковський писав не тільки такі твори, що сам надума, що прийдуть йому в голову; він перекладав також на нашу мову твори й інших, чужих письменників-поетів, як от твори польського письменника Мицкевича, або московського—Пушкіна.

Тут подаємо уривок з одного його твору, що сам він написав, а не переклав чи переказав з якогось чужомовного поета-письменника. Твір той зветься „Черноморець“.



Л. Боровиковський.

Ось серед степу, недалеко від моря, лежить убита людина. Се—черноморець:

Його ручки лежать на три штученьки,  
Його ніжки на згляд  
Край дороги лежать!  
Крізь реберця—трава пробивається.  
Серед степу того  
Ніхто к тілу його  
Із живої душі не ласкається;  
Тільки ластівки три,  
З-під сідої гори,  
Пригортаються: першая ластівка—  
Мати рідна риди,  
А другая—сестра;  
Третя ластівка—жінка покійного.  
Де матуся риди,  
Там кривава ріка  
Протікає до моря глибокого;  
Де рідненька сестра,  
То вже річка пройшла  
І просохла, не вливши ся до моря;  
А де жінка була—  
І росиці нема,  
І зав'яла трава край покійного.

Писав Боровиковський також байки повчаючого змісту. З поміж тих байок трапляються дуже дотепні й їх залюбки досі читають люди. Наводимо тут дві таких:

### Крила у вітряка.

Раз крила в вітряка гуділи й герготали,  
Що все село вони насущним годували;  
А камінь, п'ятіря і колесо... мовчали.  
Приказують, що хто мовчить,  
То двох навчить.

### К л и м.

Спитали Кліма раз, яка найлучча птиця:  
Чи чиж, чи соловей, чи чітка, чи синиця?  
Голодний Клим озвався з-баса:  
„Найлучча птиця—ковбаса!“  
Голодній, бач, кумі—  
Хліб на умі.

Не цурався Боровиковський і тієї праці, що робили ті діячі нашого письменства, про яких ми згадували на початку цієї книжечки: він записував також пісні та приказки, що чув від людей, від сільського народу.

Байки Боровиковського було надруковано в Києві книжкою в році 1852-му; в тую книжку увійшло його байок 177, а записані ним приказки та пісні умістив до свого збірника „Народні цвденно-руські (українські) пісні“ згадуваний нами коротенько А. Метлинський.

До діяльності цього Метлинського, яко поета, ми тепер і перейдемо.

### III.

Між появою на ниві нашого письменства Артемовського-Гулака—з одного боку (1817-й рік) та Боровиковського з другого боку (рік 1829-й)



минуло, як знаємо, більше 10-ти років—шмат часу, як бачимо, чималий. Але що не далі, то, не зважаючи на тяжке наше життя національне, не зважаючи на „время люте“, стали появлятися все частіш і частіш нові письменники наші.

Перше, ніж почнемо оповідати про діяльність в нашому письменстві Метлинського, який на поле українського письменства *власними творами* вийшов року 1839-го, тоб-то

по десяти годах по Боровиковському, згадаємо тут, що перед Метлинським були вже другі наші працюючі—Гребінка та Костомарів. Згадаємо тільки про них через те, що про Євгена Гребінку єсть уже навмисне написана книжечка, і хто цікавий, може собі купити її та прочитати. Що-ж до великої й багатоцінної



М. Метлинський.

діяльності Миколи Костомарова, то щоб, докладно розказати про його життя та діла на користь України та нашого народу, треба списати таких завбільшки книжечок, як ся, може три, а може й чотири.

Через сі причини ми переходимо просто до огляду життя та діл *Амвросія Метлинського*.

Метлинський (а підписував він свої твори таким прибраним ім'ям, псевдонимом—Амвросій Могила), родом був попович. Народився він в Гадяцькому повіті на Полтавщині в році 1814. Освіту здобув спочатку в гімназії, а потім в Харківському університеті. В тому-ж таки університеті, та пізніше в Київському, він був і професором.

Про Амвросія Метлинського, як про поета, що сам складає вірші, довідалися письменні люди в році 1839-му. Сього року він видав книжечку—збірник своїх писань, назвавши її „Думки і пісні та ще де-що Амвросія Могили“. Кожен письменник, кожен поет має свою письменницьку вдачу, свої прикмети: один у своїх віршах оспівує гарно матір-природу; инший складає пісні про кохання; ще инший звертає увагу на наше минуле, на старовину, як жили колись наші предки, як би-лися з татарвою та ляхами, боронячи рідний край та свою народність. Звісно, кожен поет пише не тільки про те, що йому найбільше до душі припадає: той, що описує, скажемо, людське кохання, складає вірші й про ті події, що траплялися в старовину, та все-ж у такого письменника кращими віршами бувають ті, де він розказує про кохання.

Про що-ж писав Метлинський? Яка була в нього вдача письменська? Метлинський був мрійною людиною, а найбільше він кохався у нашій старовині, в нашому минулому житті. Щиро любив він те наше минуле життя, довідавшись про нього з книжок. Через се й вірші в нього найкращі ті, де він оповідає про минуле.

Ось в одному вірші з наших минулих часів Метлинський розказує про двох козаків-батька й сина, що лежать порубані в степу, вкритому трупом. Вони ще живі, тільки порубані й доживають свого віку отут, серед степу. „Ворон крякав, спускався, літав і на трупи сідав“, а старий козак з сином отак розмовляють:

- Батьку, батьку, в грудях душно, в серці пече,  
В горлі висихає!
- Кров край мене, синку, кров із мене тече,  
Водиці немає!
- Батьку, батьку, сумно в степу, хто оплаче,  
Хто нас поховає?
- Чувш, синку, чорний ворон в'ється, криче,  
Поминки справляє!

— Батьку, боязко, морозом подирає,  
Тяжко тіло стигне...  
Ворог теплий.. труп і кров.. умийся, вкрийся:  
Хай не даром гине...  
Оттак розмовляло,  
Хрипіло, стогнало,  
А далі замовкло,  
Та кров'ю дзюрчало.

Се тільки уривочок з того віршу; а назвав його  
Метлинський „Козачі поминки“.

Любов до свого рідного та минулого, туга  
за тим минулим, од якого zostалися тільки високі  
могили по наших степах та полях, позначилась  
в багатьох віршах у Метлинського. Ось у другому  
вірші, що називається „Степ“, Метлинський пише:

Колись, мій синку, ми тії могили  
Трупом та трупом начинали;  
Колись, мій синку, ми в тії могили  
Злих ворогів було спати кляли.

За часів Метлинського та й перед ним дуже  
багато було зрадників—таких людей, що свого  
рідного цуралися, не визнавали його й зневажали.  
Та не тільки в ті далекі часи, а й тепер ще хіба  
мало таких людей, що кажуть: там моя родина,  
то мій рідний край, де мені добре жити. Про та-  
ких людей кажуть; ти „за шмат гнилої ковбаси й  
матір продаси“. До таких людей Метлинський був  
немилосердний. Хоч сей наш письменник мав  
лагідну та мрійну вдачу, але до зрадників свого  
краю, які за-ради ласого шматка та власної пихи  
край свій рідний зацурали-занедбали, до таких  
людей Метлинський був дуже суворий.

У віршові „Зрадник“, наш поет так говорить:  
Хто тебе, родину, рідний зневажає,  
Хай той на чужині серця не має,  
Та щоб до кого в горі притулитися,  
Та щоб було з ким горем поділитися.

Найпершим зрадником єсть той, хто цурається  
свої народности і свої рідної мови; для таких

людей немає опрощення у Метлинського. Любов до рідної мови він виніс ще змалечку від своєї бабусі старої. Про неї він згадує у своєму віршові, „Бабусенька“ називається:

Вона мене кохала: піснями пеленала,  
Рідним словом кормила, рідній мові учила.

А тії бабусині пісні все були про тую старовину нашу. От через що так шанує та так любить наше минуле, наші звичаї та мову Метлинський.

Та найбільше він кохається в рідному слові. В одному віршові про рідну мову він каже.

Було щастя, були й чвари,  
Все те геть собі пішло,  
І як сонце із-за хмари  
Рідне слово ізійшло.

Те рідне слово, рідну нашу мову заповідає нам Метлинський шанувати, бо те слово доніс до наших часів через тисячоліття наш український народ. Слово тее, мова українська зробилася тепер знаряддям до науки, до просвіти нам.

До чужинців, що живуть на нашій землі— до москалів, поляків та до інших народів,— Метлинський ставився, як до гостей в нашому краю. Ми їм не боронимо жити на нашій землі, тільки-ж і: тії гості наші— москалі та поляки— нехай шанують наші звичаї, нашу мову та не поводяться тут так, як завойовники; нехай не зневажають нашого рідного та не накидають нам свого, чужого. Нехай поводяться тут, як гості, а не як хазайни:

Тільки не внось свого, гостю, звичаю...  
Батько бо казав, що як свій оддамо,  
Ми і дітки наші пропадемо.

Так Метлинський каже у своєму віршу „До гостей“.

Згадаємо ще тут, як про перших орачів нашої письменської ниви, що писали у першій половині XIX віку українською мовою гарні вірші, ще про трьох наших поетів—про Михайла Петренка, Віктора Забілу та про Олександра Афанасієва. Сей останній підписувався під своїми творами ще й прибраним ім'ям—Чужбинський.

Всі троє вони почали писати в році 1841-му. Сей рік може через те врожайний був на наших письменників, що не треба було тоді прохатися нашим поетам з своїми українськими віршами до московської „Хати“—до московських часописів. В ті часи мали видати наши люди (і видали в році 1841-му) два збірники нашого письменства—„Сніп“ та „Ластівка“, а пізніше, в році 1843-му, вийшов ще один збірник „Молодик.“ От у сих збірниках надруковано було твори й сих трьох наших письменників.

Через те, що всі троє вони виступили в нашому письменстві одного року, через се ми й згадуватимемо про них разом. Опріч того й натура їхніх творів дуже схожа. Всі три письменники були мрійної вдачі і в їхніх віршах-піснях вчувається щира туга-печаль за щастям, за долею. Особливо се ми помічаємо, читаючи вірші Петренка та Забіли.

Отже згадаємо перше про Петренка.

*Михайло Петренко* народився в році 1817-му на Харківщині, в невеликому місті Славянську. Де він здобув першу освіту, на жаль не відомо, але закінчив свою освіту Петренко в Харківському університеті. Житєписних відомостей про сього нашого письменника маємо поки-що дуже мало. На письменницьку ниву виступив він, як про се вже ми згадували, в році 1841-му: в збірнику

„Сніп,“ що його видав Ол. Керсун, було надруковано кілька Петренкових віршів. В році 1843-му також з'явилися друком його твори у збірнику „Молодик,“ виданому Бецьким, а в 1848-му році надрукував вірші Петренка Метлинський у своєму „Південно-руському збірнику.“

Отсе і всі відомости, які поки-що є про сього нашого нещасливого мабуть у своєму житті письменника.

Думка про нещасливе життя Петренкове мимоволі насовується, коли читавш де-які його вірші. Ось наприклад, один вірш такий, що від його тую за щастям-долею віє:

Як в присмерку вечірній дзвін  
Під темний вечір сумно дзвоне.  
Як з вітром в полі плаче він,  
А у діброві тяжко стогне,—

Тоді душа моя болить  
Від смутку, плачу по невірній,  
А думка все туди летить,  
Де вперш почув я дзвін вечірній,

Де вперше так я полюбив  
Поля привольні та діброви,  
Де вперше світ і радість вздрів,  
Та карі очі й чорні брови...

Проснеться все в душі тоді,  
Вечірній дзвін усе розбуде,—  
Сльоза проб'є, і від нудьги  
Душа всі радості забуде.

О, тяжкий, дзвоне, твій привіт  
Тому, хто вилого не має!  
Душа болить і меркне світ,  
І серце гірше занймає...

По Україні, особливо по невеличких містах та містечках, дуже поширена пісня „Дивлюсь я на небо, та й думку гадаю.“ Співають люди сієї пісні, а нікому не спаде на думку спитатися,—а хто тую пісню зложив? Сю пісню теж Петренко написав;

вона так само промовляє до людей про поетову нещасливу долю, бо там, у тій пісні є, наприклад, такі зворушливі слова:

Бо долі ще змалку здаюсь я не любий—  
Я наймит у неї, хлопцюга прибудний;  
Чужий я у долі, чужий у людей...  
Хіба-ж хто кохає нерідних дітей?..

Кохаюся лихом і щастя не знаю,  
І гірко без долі свій вік коротаю,  
Й у горі спізнався, що тільки одна—  
Далеке небо—моя сторона..

Коли, в якому році помер Михайло Петренко і де його поховано, ми, на жаль, досі не знаємо, але його вірші і ота пісня „Дивлюсь я на небо“ ще довго нас зворушуватимуть.

На Україні дуже поширена ще отся пісня: „Не шебечи, соловейку, на зорі раненько“. Той, що зложив сю пісню, оспівує в ній своє нещасливе кохання. А зложив її *Виктор Забіла*,—людина такої-ж мрійної вдачі, як і Петренко, про якого ми допіру згадували.

Життєписні відомости про Забілу кажуть, що він походив з панського роду (був поміщик), а народився на початку XIX віку. Освіту здобув Забіла у Ніженському ліцеї. Він служив у гусарах. Покинувши службу воєнну, Забіла оселився на хуторі в Борзенщині Чернігівської губернії. Там він і помер року 1869. Вперше довідуємось про його писання в році 1841-му з збірника „Ластівка“.



В. Забіла.

Подасмо тут читачам той чи не найкращий вірш Забілин, який давно вже став народною піснею—„Не щибечи соловейку“. В цьому вірші поет щиро виливає свою тугу-печаль.

Не щибечи, соловейку,  
На зорі раненько,  
Не щибечи, малюсенький,  
Під вікном близенько!  
Твоя пісня дуже гарна,  
Ти гарно співаєш,  
Ти щасливий—спарувався  
І гніздечко маєш.

А я бідний безталанний,  
Без пари, без хати,—  
Не досталось мені в світі  
Весело співати.

Сонце зійде—я нужуся,  
А заходить—плачу:  
Яку люблю дівчиноньку,  
Тієї не бачу.

Давно чутки я не маю  
Про свою дівчину;  
Цілий вік свій усе плачу  
На лиху годину.

Не щибечи, соловейку,  
Як сонце пригріє,  
Не щибечи, малюсенький,  
Як вітер повіє.

Ти лети, співай тим людям,  
Котрі веселяться,—  
Вони піснею твоєю  
Будуть забавляться;

Мені пісенька така  
Серце розриває,  
Дужче б'ється моє серце,  
Аж дух замірає.

Хороший зворушливий вірш у Забіли ще й отсей—„Гуде вітер вельми в полі, реве, ліс ламає“. Сей вірш також став тепер народною піснею, бо його часто можна почути поміж тими піснями, що співаються скрізь по Україні. Тут так само Забіла оплакує своє безталанне життя.



Одірви од серця тугу,  
Рознеси по полю,—

звертається Забіла до вітру у сьому вірші:

Щоб я, бідний, не плакався  
На свою недолю.  
А коли сього не зробиш—  
Кинь мене у море,  
Нехай зо мною потоне  
Моє люте горе.

Чим дорогі та милі нам тії вірші, що понаписували Петренко та Забіла? Яка вага тих віршів, яка від них користь для людей?

Дорогі вони та милі нам тим, що зворушують нашу душу, будять у нас шляхетні, благородні почуття до людського горя та страждання. Такі вірші роблять людину лагідною, чуйною та вразливою.

Нам зостається згадати ще про одного письменника—поета тієї початкової доби нового письменства українського—про *Олександра Афанасієва*. Сей письменник народився в тому-ж самому році, що й Петренко, тоб-то в 1817-му, а освіту здобув там, де й Забіла—у Ніжинському ліцеї. Афанасієв був поміщицький син з Лубенщини Полтавської губернії.

Афанасієв теж служив зразу в гусарах, а потім у Вороніжі в канцелярії губернатора. Почав писати Афанасієв в році 1838-му, тільки писав тоді він мовою московською, та незабаром перейшов на рідну мову українську. Уже в 1841-му році зустрічаємо його твори дру-



О. Афанасієв.

кованими в збірнику „Ластівка“, а в 1843-му році в збірнику „Молодик“. Та все-ж далеко більше писав Афанасієв на чужій мові—московській.

Де-що з написаного ним по-українському давно пішло між люди і співається, як народні пісні. До таких творів Афанасієва, що поробилися піснями, приналежать отсі його вірші: „Скажи мені правду, мій добрий козаче, що діяти серцю, коли заболить“, „Ой у полі на роздоллі шовкова травиця“ та ще: „Квітки пахнуть ясним ранком, соловейко свище“.

Підписував свої твори Афанасієв ще й прибраними іменами—Чужбинський та Невідомий. Сей письменник мав справжній талан, і ми можемо тільки пошкодувати, що він його з’ужив більше на користь не свого рідного письменства, а чужого, московського.

Помер Афанасієв-Чужбинський у Петербурзі, року 1875-го дня 6-го вересня.

В ті часи, коли Афанасієв почав писати по-українському, на ниву нашого письменства вийшов уже велетень нашого слова, мужичий син, кріпак, Тарас Шевченко, котрий своїм письменницьким таланом перевищив усіх своїх попередників. Афанасієв-Чужбинський і присвятив Шевченкові одного такого свого вірша:

Гарно твоя кобза грає,  
Любий мій земляче!  
Вона голосно співає,  
Голосно і плаче.  
І сопілкою голосить,  
Бурею лютує,  
І чогось у Бога просить,  
І чогось сумує.  
Ні, не люди тебе вчили—  
Мабуть, сама доля,  
Степ, та небо, та могили,  
Та широка воля!

Мабуть часто думка жвава  
Труни розкривала,  
І козацька давня слава,  
Як сонечко сяла...

І вставали з домовини  
Закуті в кайдани  
Вірні діти України—  
Козаки й гетьмани,  
І святі кістки біліли  
Спалених в Варшаві,  
І могили кровавили  
Прадіди безглаві.

Мабуть ти учивсь співати  
На руїнах Січі,  
Де ще рідна наша мати  
Зазирає в вічі.

Де та бідна мати просить  
Кожну душу щирю,  
Хто по світу кобзу носить,  
Щоб співати миру

Про козацтво незабутнє,  
Вірне стародавнє  
Про життя козацьке смутнє,—  
Смутнє, але славнє.

Знаю-ж, братіку ріднєвнїй  
Як учивсь ти грати:  
Ти послухав теї нєвнї—  
Та й став нам співати.

## На закінчення.

Так наше письменство нове, писане чистою народною мовою, помалу-малу розвивалося, вбивалося, як то говориться, в колодочки.

По-первах з'явилися тільки такі люди, що зближались з нашим народом та записували від нього то пісні та думи, то приказки та приповідки всякі; записували від старих людей перекази про колишні події то-що. Пізніші люди читали все те записане та вчилися з тих записів нашої рідної мови, вчилися говорити й писати так, як народ

балакає в житті. З поміж тих людей об'являлися такі, що й сами почали складати пісні та писати віршом про всякі громадські справи. Інші знов писали оповідання вже просто розмовою, як люде говорять у житті.

Спочатку такі письменники були одиницями, а де-далі, то все їх більшало, народжувалися нові й тепер, за наших часів, їх можна налічити сотнями. Одні з них були більш талановиті, другі менш. Одні написали дуже багато творів, другі полишили по собі слід тільки кількома віршами. У одних письменників вдача така, що їх тягне писати про людське життя—про те, як люди борються за кращу долю на сім світі, другі люблять писати про наше старовинне життя—про історичні події, треті кохаються в оспівуванні природи: лісу, степу, сонця, зірок, моря, гір і т. и. А все се гуртом взяте складає наше *красне письменство*.

Тепер з сим письменством нашим не сором уже нам показатися на люди, бо воно стоїть на третьому місці серед всіх слов'янських письменств: найбільшим письменством вважається письменство московське, потім польське, а потім наше, українське. А за нами вже стоять інші слов'янські письменства, як от чеське, болгарське, сербське то-що. Що-ж до пісень, то наші пісні стоять на першому місці не тільки слов'янських народів, а може й всього світу.

Коли-б не ті люті часи, що пережила наша нація, наша народність за останні 260 років, тоб-то від часу нашої злуки з Московщиною, то може-б наше письменство стояло тепер не на третьому, а на другому, а може й на першому місці. Та лишенько наше в тому, що ми жили ввесь сей час у неволі, нам не вільно було розвиватися так, як велить нам Матір-Природа. Невільниче життя призвело до того, що й наші освічені люди цура-

лися свого рідного, своєї мови та йшли працювати на користь московського народу, а не свого рідного українського.

Ми переглянули в сій книжечці всіх наших видатніших письменників тих лютих часів, письменників, що почали працювати до 1850 року. До сього року, тоб-то в першій половині XIX віку, почали працювати ще й Пантелеймон Куліш та Тарас Шевченко. Але-ж такі люди, як Куліш та Шевченко, стоять в нашому письменстві цілком особно. Вони, як огненні стовпи, освітлюють путь в нашому письменстві, і їхнє значіння та вплив, особливо значіння нашого пророка національного Шевченка, сягають налеко вперед за 1850-і роки. Сі два наші письменники і вчителі ще й досі мають величезне значіння для нас і ще довго будуть освічувати шлях, яким повинні йти люди до кращої будучини. І про Шевченка, і про Куліша єсть особні книжечки, які кожен щирий син свого народу повинен перечитати.

Кінчаємо сюю книжечку словами вічної пам'яті всім згаданим нами тут людям, що проклали стежку до кращого життя нашого народу во время люте“.

Нехай їм буде пером земля! А слава про них не вмере—не поляже.

Серпень 1918.

Примітка. Складаючи сюю книжечку, я найбільше послугував ся отсими працями: „Історія Українського Письменства“ С. Єфремова та збірником „Вік“, т. I. Звертався також до збірника „Руска письменність“, видання Т-ва „Просвіта“ у Львові (Твори І. Котляревського, П. Артемовського-Гулака, Е. Гребінки).

Гр. Г—ць.



## Біографічна Бібліотека.

- № 1. Гр. Гетьманець. Хто такий Тарас Шевченко. . . 50 к.  
№ 2. Його-ж Поет-Народолюбець. (Життя та діла Павла Грабовського) . . . 50 к.  
№ 3. Його-ж. Славний лицарь козак-князь Дмитро Вишневецький (Байда) . . . 60 к.  
№ 4. Його-ж. Батько української повісті (Квітка Основ'яненко) . . . 1 карб. — к.  
№ 5. Його-ж. Наші перші народолюбці і письменники-поети . . . 2 гривн. 80 ш.  
№ 6. Кривусів-Борецький. Батько української музики—Микола Лисенко . . . (друкується).  
№ 7. Гр. Гетьманець. Григорій Сковорода . . . (друкується).

## Українська Педагогічна Бібліотека.

- С. Черкасенко. Шевченко й діти. Шевченко педагогом. Вид. 2-е . . . 25 к.  
Я. Чепіга. Самовиховання вчителя. Вид. 2-е . . . 30 к.  
О. Панасенко. В сучасні школі. Вид. 2-е . . . 25 к.  
В. Науменко. Загальні принципи українського правопису . . . 25 к.  
С. Русова. Коротка методика географії . . . 50 к.  
Я. Чепіга. Вільна школа . . . 1 карб. — к.  
» Методичні замітки до навчання по згуківому методу . . . 40 к.  
С. Русова. Про колективне та групове читання . . . 30 к.  
Я. Чепіга. Письмо в школі . . . 3 грив. — к.  
С. Русова. Позашкільна освіта. Засоби її про-  
ведення . . . (друкується).  
Я. Чепіга. Проект української школи . . . (друкується).  
» Національність і національна школа . . . (друкується).  
Ю. Сірий. Природознавство в школі . . . (друкується).



ВИДАВНИЧЕ Т-ВО

## „ДЗВІН“

має контору і головний склад видань у Києві, Бесарабська площа № 2.

Хто хоче замовляти більшу кількість і підручників для продажу для шкіл та бібліотек, може звертатись з замовленням по такій адресі: Київ, Бесарабська пл. № 2 (Площа Богдана Хмельницького), Т-во „Дзвін“.

Приймаються замовлення на складання бібліотек для урядових інституцій, земств, товариств, початкових і середніх шкіл. Бібліотеки складаються під доглядом педагогів і знавців сього діла.

Замовлення виконуються по можливості скоро і совісно. Книгарням і земствам звичайний опуст (знижка). Пересилка на рахунок покупця.

## Книгарня Т-ва „ДЗВІН“

у Харькові, Петровський пров. 18.

має на складі всі видання „Дзвону“ і „Української Школи“ і є головним складом для Слобідської України.

Книгарня „Дзвін“ у Харькові має в продажу всі книжки, які виходять на Україні і за кордоном.

Всі підручники для шкіл нижчих і середніх можна одержувати в Харьківській книгарні „Дзвін“. Замовлення виконуються негайно.

Адреса: Харьків, Петровський пров., 18. Книгарня „Дзвін“.

Ціна 2 гр. 80 ш.